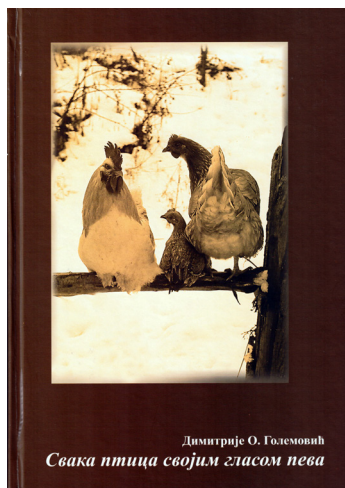

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ

Приказ

Свака птица својим гласом пева

Димитрије О. Големовић, *Свака птица својим гласом пева: књига о традиционалном народном певању*, Београд: Балканско културно наслеђе; Ваљево: Друштво за очување српског фолклора „Градац“, 2019, 404 стр. + CD-ROM (721 мин.)

Године 2019. српска етномузикологија обogaћена је запаженом монографијом Димитрија О. Големовића, редовног професора у пензији са Факултета музичке уметности у Београду. Публикација је ауторско издање, а остварено је као здружени подухват два приватна издавача, Балканског културног наслеђа из Београда и Друштва за очување српског фолклора „Градац“ из Ваљева. Објављена је у тиражу од 1000 примерака (у нашој средини атипично великом за дату врсту наслова), у тврдом је повезу и употпуњено компакт диском.

Окосницу књиге чини етномузиколошка научна студија која обрађује једну од Големовићевих великих животних тема – сеоску традиционалну вокалну музику наше земље и у мањој мери ону из појединих суседних држава (Босне и Херцеговине, Хрватске, Македоније, Бугарске и Албаније). Поменутом истраживачком пољу аутор је приступио првенствено са становишта генезе и еволуције одабраних параметара структуре српских вокалних облика – поетског, мелопоетског, мелодијског и сазвучног – остајући доследан својим интересовањима, претпоставкама, ставовима, закључцима и аналитичкој методологији, које је формирао током официјелног радног века од пуних 40 година. Осим настанка и развоја текстова народних песама, те њихове музичке форме и тонских система, у књизи су са посебном пажњом размотрене карактеристике српског народног вокалног вишегласја, на темељу узорне упућености у домаћу и инострану научну литературу. Тако продубљен приступ овом тематском пољу годинама је био видљив и у Големовиће-

вој педагошкој пракси на београдском Факултету музичке уметности, као и на неким другим високошколским установама у земљи и региону, а свакако одражава и чињеницу да је аутор српски вокални двоглас исцрпно теренски истраживао са нарочитим интересовањем, и да је при том многе драгоцене примере први и једини звучно и нотно забележио, архивирао, објавио и представио их научној јавности кроз своје бројне радове различитог типа. Научна нарација изведена је питким и лако разумљивим језиком, представљајући тако пријемчиво штиво и за мање упућене читаоце.

Излагање прати обиље примера, чак 260, датих у форми нотног записа. Од тога је чак 215 приложено и у својој звучној верзији на пратећем CD-у, што је веома обиман материјал који би иначе попунио 10–15 албума са уобичајеним бројем нумера. Ова замашна количина нотних и аудио примера у функцији је илустрације и документовања свих појава о којима се говори у студији. Осим нотне транскрипције, сваки пример садржи запис поетског текста, податке о врсти и начину певања, извођачима, месту и времену бележења, и на крају о особи која је дату транскрипцију реализовала. Ови метаподаци откривају да је највећи део аудио грађе потекао из Големовићевог личног звучног архива, формираног током његових небројених теренских истраживања широм Србије, која је неуморно спроводио за време целог свог формалног радног века. Знатан број примера који пак не потиче из ауторове личне збирке опет су његове транскрипције грађе из других фоно-колекција. Уза све то, целокупан материјал садржи велики број раритетних примера који су у монографији први пут објављени; како их већ деценијама нема у живој музичкој пракси нашег народа, стога их данас треба сматрати музејским сведочанством о једном скоро ишчезлом музичком свету.

Због поменутог материјала датог у прилогу књиге, нотног и звучног, ова публикација биће врло атрактивна и читалачкој публици која није научно усмерена, првенствено наставницима посвећеним педагогији народног певања у нижим и средњим музичким школама, заљубљеницима који га негују у разним етно-групам и КУД-овима, као и професионалним музичарима оријентисаним ка нашем традиционалном народном звучном наслеђу. Чак и без удубљивања у онај уско стручни део ове публикације, сами нотни и звучни примери свима њима биће ванредно драгоцени при савлађивању до сада непознате или мање познате грађе, као и при упознавању особености локалних певачких стилова појединих делова наше земље.

Додатну драж овој публикацији обезбеђује неколико десетина црно-белих фотографија које проткивају целу књигу. Големовић их је сам начинио у сврху документовања својих теренских похода, а овде их

приложио у намери да читаоцима дочара бар делић утисака о људима и животу које је упознавао у тим приликама.

проф. др Сања Радиновић
Универзитет уметности у Београду,
Факултет музичке уметности
Е-пошта: radinovicsanja62@gmail.com

Примљено: 8. 10. 2022.
Прихваћено: 20. 10. 2022.

Приказ

Традиционалне песме Срба из Црноречја

Пошле моме – традиционалне песме црноречких Срба у извођењу женских ансамбала из Бољевца и Илина. Lassies left – Traditional Songs of Serbs from Crnorečje (Black River Area). Бољевац – Београд: Културно-образовни центар „Бољевац“ – Balkan Culture Heritage, 2021. CD (70 мин.) + текстуални прилог (40 стр.)

Етномузиколошки звучни записи постали су богатији за још једно издање вокалне праксе источне Србије. Аудио-публикација *Пошле моме – традиционалне песме црноречких Срба у извођењу женских ансамбала из Бољевца и Илина* настала као резултат рада на пројекту „Кликну вила“, реализованом у периоду од 2015. до 2020. године. Носиоци пројекта били су КУД „Бољевац“ и Културно-образовни центар

Бољевац, а идејни творац и аутор Ненад Радосављевић, уметнички руководиоцац. Издавачи компакт-диска су Културно образовни центар „Бољевац“ из Бољевца и Балканско културно наслеђе (Balkan Culture Heritage) из Београда.

Традиционално музичко наслеђе Црноречја је и раније публиковано и етномузиколошки обрађивано. Велике заслуге за то дугујемо најпре професору др Драгославу Девићу, затим организаторима и учесницима манифестације *Црноречје у песми и игри*, која се одржава у Бољевцу, као и настављачима етномузиколошких истраживања данас, као што је то етномузиколошкиња Љубица Радовић. Због тога је музичка традиција ове области веома добро истражена, што јој даје предност и кад је реч о адекватном преношењу практичног знања. Ипак, управо

због претходно поменутих чињеница, суочени с високим стандардима које су поставили њихови претходници, реализатори овог издања нису имали нимало лак задатак. Представљање рада на преношењу добро утемељеног традиционалног певања, његовог континуитета и ревитализације, тим пре је врло захтевно. Тако је у процесу подучавања младих жена и девојака певању у овој прилици учествовало више лица, свако са својом посебном методологијом преношења певачког знања, што целокупан пројекат издваја од других исте врсте. Да би компакт-диск био реализован успешно, био је ангажован читав тим стручних сарадника: др Јелена Јовановић, етномузиколошкиња, др Весна Карин, етномузиколошкиња и етнокорееолошкиња, мср Љубица Радовић, етномузиколошкиња, Емина Бранковић, етнологскиња, Милена Веселиновић, професорка књижевности, Светлана Спајић, народна уметница, Иванка Милановић, професорка разредне наставе, Зоран Јерковић, дизајнер звука и Марко Дашић, фотограф.

Издање *Пошле моме – традиционалне песме црноречких Срба у извођењу женских ансамбала из Бољевца и Илина* садржи краћу пропратну књижицу писану двојезично, на српском и енглеском језику. Први текст „Пројекат ‘Пошле моме’ као потенцијални чувар континуитета сеоске традиционалне песме Црноречја“ потписује Ненад Радосављевић, аутор пројекта. Други текст „Предаја и живот традиционалних песама из Црноречја и других крајева источне и југоисточне Србије у процесу практичног етномузиколошког рада при КОЦ-у Бољевац у оквиру пројекта ‘Кликну вила’“ потписује др Јелена Јовановић, која је у највећој мери и радила као педагог на савладавању певачког материјала са женским групама. На диску се налази 24 вокална примера која су извеле чланице певачких група КУД „Бољевац“ из Бољевца и „Илинско врело“ из Илина: Драгана Милојевић, Верица Милосављевић, Јасмина Стефановић, Лела Кукић, Бојана Миткић, Љубица Живадиновић, Ања Ковачевић, Катарина Милановић, Анђела Д. Петровић, Меланија Тошић, Андријана Андријевић и Милица Митровић, а у извођењу неколико примера учествовала је и сама Јелена Јовановић. Вокални примери научени су на основу снимака из Архиве КОЦ-а, потом снимака из Фоноархива Музиколошког института САНУ у Београду, као и оних које је објавио професор др Драгослав Девић. Један део песама научен је непосредно од старијих живих носилаца певачке праксе црноречког краја, што је од непроцењивог значаја, нарочито када је реч о валидацији исправности стила певања.

На овом диску чак 20 примера представља реконструкцију локалног српског певања из села Јабланице, Сумраковца, Звездана, Кривог Вири и Рујишта, док један пример припада влашкој традицији из Валакоња. Последње три песме на издању су из других области источне Србије – један из села Сеселца код Сокобање, један из Горње Пчиње и

један из Поповице код Неготина. Редослед нумера у овој публикацији одступа од уобичајене жанровске поделе која је карактеристична за етномузиколошке подухвате ове врсте. Разлог за то је, како наводи Јелена Јовановић, жеља да се представе најпре оне песме које су звучно прихватљиве најширем кругу слушалаца, да би се за крај оставиле управо оне које највише одступају од естетских норми музике која нас свакодневно окружује и као такве захтевају посебну пажњу у слушању – ово се чини као добра стратегија за превазилажење баријере која се често јавља између народног певачког наслеђа и младих урбаних певача. У пропратној књижици, уз сваки од примера наведен је или извор за учење, ако се ради о снимку или нотном примеру, или име певачице према чијим су инструкцијама чланице певачких група спремале песму. Примери су изведени групно или солистички, с тим што је групно певање на диску или унисоно или двогласно, у складу с народним законитостима који обликују музички дијалекат црноречке области. Тако се међу солистичким примерима нашло највише оних из села Сумраковца, као што су „Зелен горо, не ладуј, девојко“, „Јула мела равне дворе“, као и „Расла дуња и јабука“ и „Поток тече и протиче“, а последња два су, осим солистички, изведена и групно, али унисоно. Солистички је изведена и варијанта песме „Опадај, лишће, са горе“ из Кривог Вира, која је широко распрострањена у Србији. Солистичке су показале висок степен музикалности и оригиналности, које се огледају не само у пажљиво усвојеним певачким мелодијама, већ и у давању личног печата црноречком певању. Поред две претходно поменуте песме из Сумраковца, групе девојака унисоно су извеле и „Чувам овце од како сам дете“, чобанску песму из Јабланице, као и влашку песму из Валакоња „Семѐншјуарѐ, мѐр ђи ин“ (изостаје превод на српски језик). Управо овакви једногласни примери су прави показатељи увежбаности група из Илина и Бољевца, будући да би се и најмање одступање у једногласном певању веома јасно чуло.

Међу публикованим примерима највише је оних који припадају новијој двогласној традицији „на бас“. То су чобанска песма „Шта то пишти (ј)у гору зелену“, затим седељачка песма „Осу се небо звездама“ и приповедна песма „Голубице бела, што си невесела“ из Јабланице, љубавне седељачке песме „Од како сам ја девојче“ и „Мајка Мару преко воде звала“ из Звездана, те седељачка „Синоћ ми је долазио Гојко“. Снимљене су и две песме „на бас“ из села Рујишта: партизанска, родољубива „Гледала сам са Ртањ планину“, као и прелска „Дођи, драги, довече у село“. „На бас“ су изведена и два примера која нису територијално везана за област Црноречја: шаљива песма „Добро јутро, жута жабо“ из Сеселца (Сокобања) и чобанска песма „Масло мела Димитрија“ из Поповице (Неготин). У овим примерима групе су показале да су добро овладале различитим мелодијским обликовањем пратећег гласа: од терцног пара-

лелизма, до готово потпуне статичности бордунског типа са квинтним завршетком. Осим лирских и приповедних песама које нису контекстуално условљене, реализатори издања водили су рачуна да се на издању нађу и оне које припадају обредно-обичајном циклусу. Тако су певачице извеле унисоно песму „Врбо, врбичице“ из Сумраковца, везану за обичај *ра́на*, који се изводио на Младенце, затим песму „Чубро Маро“ из Сумраковца, извођену уз игру трећег дана Ускрса, специфичну и по канонској антифонији, услед чега настаје привидан бордунски двоглас. Чак две песме везане су за Ђурђевдан: пример изведен „на бас“ „Пошле моме росу да обију“ из Звездана, као и солистички пример „Смиљ Смиљана киту смиља брала“ који, осим специфичне мелодије, одликује и „гу-тање“ последњег слога поетског стиха, што је певачица веома успешно извела. Међу примерима из годишњег циклуса обичаја нашла се и желачка песма „Девојче, девојко“ из Горње Пчиње, која је уједно и једини репрезент старијег начина двогласног певања на овом диску, данашњем слушачком, па и младом певачком уху највише стран. Ипак, ово није представљало препреку, те је Драгана Милојевић успешно усвојила специфичну вокалну технику која одликује пример и извела га уз пратњу искусне Јелене Јовановић.

Стилска усклађеност, увежбаност вокалних деоница, усвајање посебних певачких техника, пажљив одабир примера различитих жанрова и фактуре, поштовање традиционалних певачких начела из области Црноречја, показују су да су у припрему овог издања уложени велики труд и стручно знање. Преношење музичке традиције директно од старијих носилаца на млађе певаче, тј. „с колена на колено“ није пракса која умногоме опстаје данас у Србији, те је свакако овакав начин учења, уз стручну помоћ етномузиколога, нешто што целом пројекту даје велику и посебну вредност. Професионалност, али и ентузијазам који су евидентни, као и љубав према народној традицији, непосредност у учењу, приврженост основним принципима народне вокалне праксе, али и искораци који дозвољавају песми да „дише“, резултирали су издањем које треба да послужи као пример добре праксе преношења, чувања и презентовања народне традиције. Публикација *Пошле моме – традиционалне песме црноречких Срба у извођењу женских ансамбала из Бољевца и Илина* препоручујемо не само стручној етномузиколошкој јавности, већ и певачима који се баве (нео)традиционалним и World Music правцем, као и широком кругу љубитеља добре музике.

мср Маја Радивојевић

Музиколошки институт САНУ, Београд
Е-пошта: maj.a.etno@gmail.com

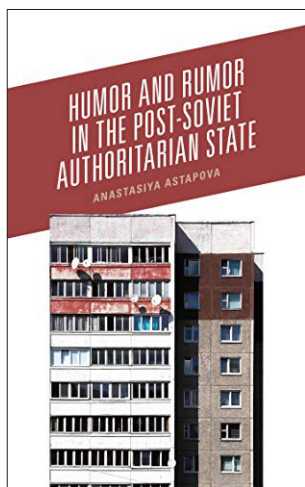
Примљено: 24. 10. 2022.

Прихваћено: 10. 11. 2022.

Приказ

Хумор у ауторитарном друштву – између гласине и политичког вица

Anastasiya Astapova. *Humor and Rumor in the Post-Soviet Authoritarian State*. Lanham: Lexington Books, 2021, 171 стр.

Монографија *Humor and Rumor in the Post-Soviet Authoritarian State* Анастасије Астапове документује и анализира постсовјетске политичке вицева и гласине, њихов хумор, контекст настанка и преношења. Ауторка указује на блиску везу између политичког вица и аутократске реалности обележене прогоном и репресијом, узимајући у обзир чињеницу да је причање политички интонираних шала у СССР-у кажњавано шестомесечним затвором у гулазима, те да и друштва постсовјетских држава још увек негују наслеђене репресивне механизме и технике контроле. Фолклорна грађа прикупљена у току седмогодишњег теренског истраживања међу Белорусима на територији њихове матичне земље али и у иностранству, послужила је као основ за истраживање питања зашто је људима који живе у ауторитарним друштвеним системима хумор потребан, те како се, упркос потенцијалној казни, овакве усмене форме преносе и опстају на граници између шале и гласине, фикције и истинитости.

Студија осветљава свакодневни живот становника у аутократски устројеним друштвима попут белоруског. Ауторка се фокусира на анализу политичких вицева и гласина који представљају одраз како отпора, тако и резигнације према репресивном режиму. Потврђује се раније у литератури истицана чињеница да је политички фолклор богатији и разноврснији у друштвима склоним аутократији, те да функционише попут антипода политичкој пропаганди која је, уз елемент страха, главни механизам задржавања аутократских режима на власти. Ауторка се ослања на премису Џејмса Скота да овакви наративи остају скривени, да су врло често заборављани и незабележени, те да представљају су-

протност свему што се може подвести под јавна сведочанства о времену и начину живота становника недемократских земаља (2021: 9).

Пажња је усмерена на два усмена жанра: политички виц и гласину. Анализирају се њихове поетичке одлике и функције и указује на места њиховог преплитања све до тачке у којој постају неразлучиви. Жанровски веома блиски, политички вицеви и гласине имају истоветну социјалну и психолошку функцију – да помогну у превазилажењу свакодневних трзавица и тешкоћа изазваних политичком ситуацијом и неутралишу или умање негативе емоције попут страха, социјалне и егзистенцијалне несигурности и фрустрација. Реч је о жанровима чија се блискост заснива на тематизацији истоветних појава и ситуација, којима се приступа са различитим степеном веродостојности. Анастасија Астапова истиче да политички виц тематизује догађаје који се базирају на фикционализацији, док се гласина може сматрати истинитом и може своје утемељење имати у реалности. Премда потенцира да нема разлога за повлачењем строгих генеричких разлика, ауторка трага за интертекстуалним везама између ова два блиска жанра политичког фолклора.

Поглавље *Why Does the Jelly Tremble? Surveillance Rumors and the Vernacular Panopticon* испитује гласине о надзору становништва и страху од могућег денунцирања. Поглавље нуди широк културноисторијски контекст, осврт на друштвене и политичке прилике у прошлости и данас, откривајући да белоруско друштво умногоме баштини идеолошке постулате совјетског режима, а владајући политички поредак функционише као паноптикон и свевидеће око, непрестано надгледајући и претећи казном. Испитани текстови термилошки су одређени као гласине због хетерогености наративних и поетичких одлика, те немогућности да се уклопе у устаљени класификациони систем, при чему се термин 'гласина' показује најобухватнијим, а ауторка не улази у појединости везане за доказивање истинитости садржаја. У великој мери наслеђени из Совјетског Савеза, жанрови попут гласина о надзирању, прислушкивању и денунцирању опстојавају, мењају се и преносе се подстакнути нетранспарентношћу актуелног законодавства и репресивношћу режима. Поглавље осветљава начин на који гласине о надзирању становништва представљају идеалан контекст за настанак политичких вицева, посебно оних који тематизују страх од причања шала с политичком конотацијом.

Друго поглавље *Why Do All Dictators Have Moustaches? Political Jokes in the Authoritarian State* обједињује и анализира жанровски дисперзивне текстове категоризоване у политичке вицевице. Уочена је и истакнута њихова генеричка веза са текстовима хумористичне природе каракте-

ристичним за некадашњу територију СССР-а, као и друга социјалистичка и постсоцијалистичка друштва. Анализа текстова показује да је централна личност савремених белоруских политичких вицева најчешће ауторитарна фигура председника која остаје мета приповедача, баш као што је то случај и са совјетским политичким вицевама. Вицеви о диктаторским брковима представљају савршену метафору недемократски устројених политичких система, те су идеална полазна тачка за разумевање савремених политичких вицева, посебно оних који настају под ауторитарним управљањем. Анастасија Астапова доказује да тип режима утиче на репертоар политичких вицева, па стога и тип политичког хумора зависи од врсте ауторитарне државе. Запажено је да поједини вицеви постоје у већем броју варијаната, од којих неке излазе из опсега политичких тема. Поглавље осветљава стратегије и механизме адаптирања вицева у новом политичком и културном контексту.

Поглавље *Joking about the Fear (of Joking)* истражује политичке вицеве о страху и параноји, проистеклима из репресивне свакодневице и претње казном, али и гласине утемељене у сталној стрепњи од одмазде. Анастасија Астапова истражује зашто људи причају и преносе вицеве упркос опасности којој се излажу, нуди примере вицева о страховању од одмазде и испитује начин на који они опстојавају и циркулишу у свакодневној конверзацији. Посебну пажњу посвећује трагању за специфичним формама вицева о страховањима. Политички вицеви, а посебно вицеви о страху, преносе се у најразличитијим облицима, укључујући и вицеве о вицевама, а њихова блиска веза с гласинама чини жанровске границе међу њима врло порозним.

Четврто поглавље студије *The Making of the President Lukashenko's Official Image and Vernacular Ridicule* осветљава механизме пропагандних техника којима се ствара и уобличава илузорна фигура диктатора, како би се манипулисало уверењима грађана. Поглавље испитује биографију Александра Лукашенка као конструкт пропагандних техника којима се ствара и утемељује патерналистичку представу о актуелном председнику Белорусије. Прича о председниковом детињству послужила је ауторки као добар пример коришћења појединих биографских елемената за политичку промоцију и пропаганду. Председников живот разматра се од рођења и најранијих дана детињства, увек искључиво позитивно, а слика о њему се приказује монолитно, без мана и недостатака, па сама биографија добија назнаке хагиографије. Испитујући реакције грађана, Анастасија Астапова уочава да конструисање званичне биографије председника подстиче бујање политичког фолклора у Белорусији, јер у одговору на то покреће се мноштво шалвих гласина и вицева у којима се председничка фигура исмева до крајњих граница.

Гласинама о специјалним подухватима око припрема за долазак председника у неко одређено место бави се поглавље под насловом *When the President Comes. Potemkin Villages*. У ставовима испитаника према конструисању и мистификацији стварности откривају се негативна перцепција и иронијски отклон према потемкинизму. Запажа се да у социјалистичкој држави овакав поредак постаје одржива алтернатива демократији и значајно средство за лажно представљање, премда се кроз хумористичне усмене форме попут гласине и вица извргава оштрој осуди и исмева.

Шесто поглавље студије *There is a High Probability of the Mustachioed Dude's Victory: Election without Choice* бави се анализом усмених и интернет гласина и вицева о изборима у Белорусији и наслућеној изборној крађи. Потенцира се међусобна повезаност политичких гласина и политичких вицева и уочава се да због њиховог преплитања некада није могуће жанровски их разлучити. Студија уочава ограничења и тешкоће да се установи прецизнија жанровска дистинкција, те је пажња у овом поглављу у већој мери усмерена ка проналажењу и испитивању жанровских преплитања и интертекстуалних веза.

Истраживање Анастасије Астапове показује да је хумор дубоко укореван у свакодневни живот и да се у изобиљу може пронаћи у свакодневној конверзацији Белоруса, те да он коментарише и рефлектује многобројне актуелне друштвене и политичке теме. Студија настоји да опише и објасни фолклорну грађу која настаје и опстаје насупрот јавним материјалним сведочанствима о савременом политичком и социјалном уређењу и свакодневици, и насупрот конструисаним и пропагандним настојањима да се реалност схвати и прикаже другачијом него што то заиста јесте. Истакнуто је да се мало која земља може похвалити обиљем политичког фолклора који још увек циркулише усменим путем у свакодневном животу становника.

Користећи се емском перспективом, Анастасија Астапова осветљава свакодневни живот Белорусије онако како га и сами грађани виде и открива начин на који они доживљавају своју позицију у постсовјетском аутократском поретку. Методолошки приступ студије у извесној се мери заснива на ревизионистичкој критици тоталитаризма, при чему је примат дат аутобиографским сећањима и другим сведочанствима у првом лицу о начину живота у недемократски устројеним друштвима. Ауторка, међутим, вешто избегава замке оваквог приступа, трудећи се да своју пажњу усмери ка испитивању свакодневног живота обичних људи, у коме они остају главни актери, без тенденције да их представи као пасивне и подређене друштвеном поретку. Студија обједињује аргументоване ставове и образложења двеју опречних страна – опозиционо

оријентисаних саговорника и ревносих конформиста, пружајући увид у хетерогеност белоруског друштва. Упркос делимичној изолацији, белоруски политички фолклор не показује одлике изразито локалног, па се исти заплети и мотиви проналазе и међу другим народима. Резултати истраживања на тему политичког вица и гласина у Белорусији представљају драгоцену допуну и освежење постојећих сазнања из области политичког фолклора. Студију одликују промишљено излагање и зналачки интердисциплинарни приступ постављеној проблематици, што је чини подстицајном за даља разматрања о политичком фолклору и улози хумора у њему и у осталим постсоцијалистичким друштвима.

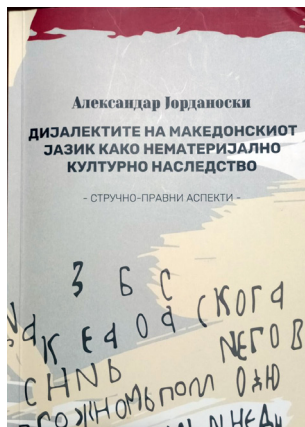
мср Ана Милинковић
Институт за књижевност
и уметност, Београд
Е-пошта: anagarsija93@hotmail.com

Примљено: 27. 10. 2022.
Прихваћено: 10. 11. 2022.

Приказ

Језик као нематеријално културно наслеђе у Републици Северној Македонији

Александар Јорданоски, *Дијалектите на македонскиот јазик како нематеријално културно наследство. Стручно-правни аспекти*, Скопје: Самостојно издание, 2022, 100 стр.

Очување нематеријалног културног наслеђа (НКН) у Србији креће се у правним оквирима Унескове *Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа* која је ратификована маја 2010. године. Од тог времена до данас објављене су бројне монографије, зборници радова и студије који се из различитих углова баве овом темом, али је врло мало њих анализирано језик као могући елемент за заштиту. Разлози за ову, само на први поглед научну лакуну тичу се пре свега усвојених Унескових дефиниција по којима се нематеријално културно наслеђе посебно испољава у „(а) усменим традицијама и изразима, укључујући и језику као носиоцу нематеријалног културног наслеђа; (б) извођачким уметностима; (в) друштвеним обичајима, ритуалима и свечаним догађајима; (г) знањима и обичајима који се тичу природе и свемира; (д) вештинама везаним за традиционалне занате“.¹ Прихватањем ове изворне Унескове дефиниције, заштита језика ограничена је само на његову функцију у усменој традицији и изразима, по којој основи су у Србији до данас у Национални регистар уписана само три елемента: ерски хумор, пиротско приповедање и здравице (почашнице, наздравице).

С друге стране, неке земље из региона (Хрватска, Словенија и Северна Македонија) ипак су, као своје нематеријално културно наслеђе, заштитиле неке (или све – како ће се у овом приказу показати) дијалекте и говоре службеног језика или мањинских језика на својој територији.

Из правног угла овом важном темом се бави монографија филолога, македонисте Александра Јорданоског, експерта за заштиту кул-

¹ <http://nkns.rs/sites/default/files/documents/konvencija.pdf>

турног наслеђа.² Македонски модел заштите језика следи правац *top down* (за разлику од у Србији прихваћеног *bottom up*), дакле, полази од институција и усмерава се ка заједницама и носиоцима. За овакав модел заштите НКН определиле су се и неке друге државе, на пример Молдавија, која је унапред урадила систематизацију комплетне традицијске културе.³

Закон о заштити културног наслеђа Републике Македоније био је донет још 2004. године, када је први пут установљена категорија *духовно културно наслеђе* која обухвата фолклорна добра, језик и топонимију. Основни субјекат заштите ове врсте културног наслеђа постаје Управа за заштиту културног наслеђа. Македонија је *Конвенцију* о НКН ратификовала законом из 2006. Израз *духовно културно наслеђе* се тако у македонском споменичком праву користио од 2004. године до 2013, односно до доношења Правилника за именовање и допуњу Правилника за валоризацију, категоризацију и ревалоризацију културног наслеђа, после кога је усвојен званични израз: *нематеријално културно наслеђе* (мак. *наследство*).

Македонски *Закон о заштити културног наслеђа* (члан 24) дефинисао је духовно културно наслеђе на следећи начин: „Фолклорна добра су обичаји, обреди, предања, умотворине, народне песме, бајке, легенде, пословице, загонетке, плесови, игре, стари и ретки занати, традиционалне вештине и други изрази нематеријалног народног стваралаштва.“ Чланом 25 истог Закона посебно су дефинисани „Језик и књижевни, односно стандардни језик и његово писмо, као и локални говори истог језика (дијалекти)“, а чланом 26 следећи ономастички елементи: „Топоними су имена језера, река, извора и других водених објеката (хидроними), градови, села и друга насеља (ојконими), природна или административна подручја (хороними), путеви (дромоними), пољопривредни просторни објекти (агроними), планине и други природни објекти повезани са шумама (дендроними) и други изворни, локални и званични називи у оквиру топонимије Републике Македоније.“⁴ Припремом елабората за заштиту других, ванлингвистичких елемената НКН у Македонији почевши од 2010. године бави се Институт за старословенску културу уз Прилепа.⁵

² Ауторка овог приказа посебну захвалност за помоћ дугује Ивони Опетческој Татарчевској, вишој сарадници за културна добра у Одељењу за нематеријално културно наслеђе Министарства за културу Републике Северне Македоније.

³ <https://patrimoniuiumaterial.md/en/pagini/files-elements-intangible-cultural-heritage>

⁴ http://arhiva.kultura.gov.mk/images/stories/dokumenti/obraci/Zastita_na_kulturnoto_nasledstvo.pdf

⁵ Подаци са сајта овог Института односе се на заштиту следећих елемената НКН: Св. Никола Летен / Св. Талалеј во с. Крстец, Прилепско (2016); Обичајот „Кули“,

Дакле, македонски модел заштите, уз фолклорна добра као елементе НКН штити још језик и топонимију. Што се тиче језика, треба имати у виду да је, у складу с македонском дефиницијом, предмет заштите књижевни, односно стандардни језик и његово писмо, а тако и његови локални говори, односно дијалекти. Овакво правно решење је донето ради системског покривања македонског језика и његове ћирилице као НКН. Посебним законом (*Закон за употребата на македонскиот јазик*, 1998, члан 2) македонски књижевни језик и његова ћирилица дефинисани су као духовно богатство од посебног културног и историјског значаја.

Тиме што се језик и топонимија прихватају као посебни видови НКН, македонски модел заштите разликује се од става Унескове конвенције. Александар Јорданоски истиче да такво македонско правно решење није у супротности са Конвенцијом Унеска јер македонски спада у категорију угрожених језика. Од македонског језика у Македонији у тежој ситуацији су ромски и арумунски језик који су још и „недовољно стандардизовани“. Такође, посебан третман топонима у оквиру македонског НКН није у супротности с Конвенцијом јер њихов правни третман као НКН значи само „проширење обима заштите с експлицитним инсистирањем на топонимији“. На овом месту треба напоменути да су и неке друге европске државе заштитиле локалну топонимију (Аустрија, Словенија, Хрватска).

Македонска национална класификација је стандардна типолошка класификација израђена за службену употребу (намењена и за материјално и нематеријално наслеђе), има сложenu структуру са шест хијерархијских нивоа. Класификација језика има шест група, 17 подгрупа, 32 типа и 36 подтипова. На рангу групе издвојени су: историјска основа савременог македонског језика, савремени албански језик, савремени турски језик, савремени српски језик и дијалекти других језика који се говоре у Македонији. У групи историјска основа савременог македонског језика издвојене су две подгрупе: писмо и језик, а уз групе савремени македонски, албански, турски и српски језик издвојене су три подгрупе: стандардни језик, азбука и дијалекти. Последња група има као подгрупе дијалекте арумунског, ромског и бошњачког (босанског)

Македонски Брод (2019); Водичарките од с. Беранци, Битолско (2019); Џоломарите од с. Бегниште, Кавадаречко (2019); Празникот „Иванка“ во Ресен (2019); Водици во с. Битуше (2019); Свончарскиот занает во Битола (2019); Лазарките од Струшко Поле (2019) и Лазарките од Дримкол (2019).

<https://isk.edu.mk/%d0%bd%d0%b5%d0%bc%d0%b0%d1%82%d0%b5%d1%80%d0%b8%d1%98%d0%b0%d0%bb%d0%bd%d0%be-%d0%ba%d1%83%d0%bb%d1%82%d1%83%d1%80%d0%bd%d0%be-%d0%bd%d0%b0%d1%81%d0%bb%d0%b5%d0%b4%d1%81%d1%82%d0%b2%d0%be/>

језика. На нивоу подтипова обухваћени су локални регионални говори. Оваква класификација, посебно у погледу поделе на групе, условљена је политичком одлуком пре него правном или научном оправданошћу.

Што се тиче топонима као дела језика, они су подељени на осам група (микротопоними, ојконими, ороними, хидроними, хороними, меморијални типоними, ходоними и хремотоними), затим у 34 подгрупе и 33 типа.

Тако су, на пример, у оквиру македонске азбуке издвојени македонско ћирилично и латинично писмо, а у оквиру македонских дијалеката западно македонско наречје са свим западним и централним периферним говорима), југоисточно македонско наречје (са свим источним и јужним говорима) и северномакедонско наречје (са свим североисточним и северозападним говорима). У оквиру албанског језика пописани су сви гегијски, тоскијски и прелазни говори који се говоре у Северној Македонији. У оквиру савременог српског језика у класификацији су предвиђени српско ћирилично и латиничко писмо и дијалекти српског језика у Македонији (без спецификације). У оквиру дијалеката других језика, класификовани су арумунски и мегленорумунски дијалекат, арлијски дијалекат ромског језика, и дијалекти бошњачког (босанског) језика (без спецификације).

У израду ове класификације биле су укључене надлежне катедре са Филолошког факултета „Блаже Конески“ из Скопља (Катедра за албански језик и књижевност, Катедра за турски језик и књижевност и Катедра за македонски језик и јужнословенске језике). Ове катедре су изнеле истоветне ставове да албански, турски, српски и бошњачки (босански) треба да буду таксативно наведени у националној класификацији и да у методолошком погледу буду разрађени једнако као и македонски језик. Супротно становиште имао је Институт за македонски језик „Крсте Мисирков“ (према акту из 2005. године), иначе на државном нивоу овлашћен за заштиту језика и топонимије, који је сматрао да језици националних заједница у Македонији не треба да буду укључени у националну класификацију зато што су ти језици, како књижевни, односно стандардизовани, тако и њихово писмо и дијалекти, научно и правно кодификовани и стандардизовани у другим државама где би требало да буду правно заштићени. Други аргумент је био да би правно уношење ових језика у македонску националну класификацију представљало присвајање надлежности других држава и присвајање туђег културног наслеђа.

Научна подела македонских дијалеката разликује се од поделе из правног акта националне класификације културног наслеђа. Национална класификација је подзаконски акт *Закон о заштити културног*

наслеђа и има правно дејство само у границама Македоније и нема надлежности ван њених граница. Научна подела нема такво обавезујуће дејство и обухвата целу македонску језичку територију.

Македонски дијалекти су проглашени за културно наслеђе посебног значаја, заједно с дијалектима једног дела народа наведених у преамбули македонског Устава (амандманом од 11. 1. 2019. промењен је назив у Република Северна Македонија). У преамбули Устава (амандманом из 2001), Македонија је дефинисана као држава македонског народа „са грађанима који живе у њеним границама који су део албанског народа, турског народа, влашког (арумунског) народа, српског народа, ромског народа, бошњачког народа и других“.

Управа за заштиту културног наслеђа Министарства културе 2009. године је прогласила 16 говора за културно наслеђе⁶, а 2011. још 22 говора⁷. Као значајно културно наслеђе *ex lege* 2010. године проглашено је осам картотека Института за македонски језик (картотека лексике савременог македонског језика, македонске народне прозе, македонске народне поезије, глагола македонског језика, македонских онима, презимена, надимака и црквенословенског језика). Македонска Влада је, према подацима Александра Јорданоског, донела укупно 38 одлука о проглашењу појединих лингвистичких елемената као духовног културног наслеђа посебног значаја и 8 регистрација значајног културног наслеђа *ex lege*.

Из прегледа реализованих пројекта у области заштите језика као НКН у периоду 2007–2014, показало се да се првих година радило на елаборатима за валоризацију дијалеката и говора, а од 2010. године почиње дигитализација ономастичке грађе, звучних записа и картотека, као и јеванђељских текстова и апостола. Монографија Александра Јор-

⁶ То су следећи елементи: Говор Турака у области Охрида, Кичевско-поречки говори, Малорекански (галички) говор, Штипско-струмички говор, Кривопаланачки говор, Малешевско-пирински говор, Скопскоцрногорски говор, Гегијски говори Републике Македоније, Арумунски дијалекат Републике Македоније, Мегленовлашки (мегленорумунски) дијалекат (Ђевђелије и ђевђелијског краја), Прилепско-битољски говор, Охридско-преспански говори, Скопско-велешки говори, Вратничко-полошки говори, Говор Турака у Радовишу и Топонимија Републике Македоније.

⁷ У питању су следећи елементи: Говор Турака у области Ресена, Говор Турака у области Гостивара, Говор Турака у Дебарској жупи, Говор Турака у области Тетова, Говор Турака у области Велеса, Прилепа и Крушева, Говор Турака у области Скопља, Говор Турака у области Куманова, Говор Турака у области Штипа, Говор Турака у области Битоља, Говор Турака у области Струге, Дебарски говори, Рекански говори, Тиквешко-мариовски говори, Горњеполошки говори, Дримколско-голобрдски говор, Вевчанско-радошки говор, Кумановски говор, Кратовски говор, Струшки говор, Јужни говори, Тоскијски говори Републике Македоније, Прелазни гегијско-тоскијски говори Републике Македоније.

данског садржи и формулар Упутства за израду елабората за валоризацију духовног (нематеријалног) културног наслеђа.

Занимљиво је указати да Северна Македонија није заштитила специјалне језике, као што је то македонски знаковни језик (знаковни језици су заштићени у Словачкој и Аустрији), као ни своје, у лингвистици и етнографској литератури добро описане тајне занатске језике (као што је, на пример, Босна и Херцеговина заштитила тајни језик осаћанских зидара). Такође, Северна Македонија није заштитила ни своје говоре ромског језика који се (уз арумунски и мегленорумунски) налазе на Унесковој листи угрожених језика Северне Македоније.⁸ Са друге стране, Северна Македонија је још 1996. године потписала Европску повељу о заштити регионалних и мањинских језика Савета Европе али је до данас није ратификовала.⁹

др Биљана Сикимић
Балканолошки институт САНУ
Е-пошта: biljana.sikimic@bi.sanu.ac.rs

Примљено: 5. 11. 2022.
Прихваћено: 19. 11. 2022.

⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_endangered_languages_in_Europe#North_Macedonia

⁹ <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatynum=148>